

1.01
Prejeto 26. 4. 2013

UDK: 323.1(497.1)"1918/1941"

Mateja Ratej*

Ideja o krvnem bratstvu južnoslovanskih narodov pri Antonu Novačanu

IZVLEČEK

Avtorica v prispevku problematizira idejo o krvnem bratstvu južnoslovanskih narodov, ki je bila temeljni integracijski element in kriterij njihove združitve v okviru uradne (unitarne) ideologije prve jugoslovanske države. Na primeru političnega delovanja Antona Novačana in njegove Zemljoradniške oz. Republikanske stranke, ki se je napajala iz ideje o krvnem bratstvu, pokaže, kako je bil kmalu po oblikovanju države poskus implementacije ideje v jugoslovansko politično realnost obsojen na propad.

Ključne besede: Kraljevina SHS, politika, politična stranka, Slovenska republikanska stranka, Anton Novačan, Stjepan Radić, krvno bratstvo

ABSTRACT

ANTON NOVAČAN AND HIS IDEA ON THE BLOOD BROTHERHOOD OF SOUTH SLAVIC NATIONS

In her contribution the author examines the idea of the blood brotherhood of South Slavic nations, which was the basic integration element and criterion of their unification in the context of the official (unitarian) ideology of the first Yugoslav state. On the example of the political activities of Anton Novačan and his Agrarian or Republican Party, which built on the idea of blood brotherhood, the author shows how soon after the establishment of the state the attempt to implement this idea into the Yugoslav political reality was destined to fail.

Keywords: Kingdom of SHS, politics, political party, Slovenian Republican Party, Anton Novačan, Stjepan Radić, blood brotherhood

* dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana; mratej@zrc-sazu.si

Že v času med obema svetovnima vojnama je veljala za klasično delo na področju raziskav naroda razprava *Kaj je narod?*, v kateri je francoski teoretik Ernest Renan ostro zavrnil idejo krvnega sorodstva kot integrativni kriterij za oblikovanje državne tvorbe; v razpravi iz leta 1882 je med drugim zapisal, da rasa izgublja na pomenu, saj se zgodovina človeštva bistveno razlikuje od zoologije: »*Tu rasa ni vse kakor pri glodavcih ali pri mačkovitih živalih, saj nam ni mogoče hoditi po svetu preiskovat ljudem lobanje, potem pa jih grabiti za vrat z besedami: Ti si naše krvi; ti si naš! Razen antropoloških znakov imamo namreč tudi pamet, pravico, resnico in lepoto, ki je vsem ljudem ista. Saj vidite, da ta rasovna politika ni sigurna; vi jo izrabljate danes proti drugim, jutri pa se bo obrnila proti vam samim.*«¹

Pravnik, publicist in zgodovinar Lojze Ude je v svoji razpravi *Beseda o združujočih silah*, nastali maja 1940, združujoče sile prve jugoslovanske države videl predvsem v skupnih gospodarskih in političnih interesih in je odločno zavrnil krvno sorodstvo kot bistven kriterij združitve, četudi ni zanikal, da je krvna sorodnost ena od združujočih sil jugoslovanskih narodov. Kot nerazumljivo je izpostavil dejstvo, da naj bi domnevno krvno bratstvo vezalo le Slovence, Hrvate in Srbe, ne pa tudi Bolgarov oz. kar vseh Slovanov. Poudaril je, da se je organiziranje tesnejšega sodelovanja med slovanskimi narodi v zgodovini zmeraj izkazalo za neuspešno, če je bilo utemeljeno s krvno, plemensko sorodnostjo, in zaključil: »*Krvna sorodnost, skupni predniki v taki zgodovinski oddaljenosti so preslabotna združujoča sila celo tedaj, če jo podpirata sklenjenost ozemlja in sorodnost jezika.*«²

Zagovornike ideje o krvnem bratstvu južnoslovanskih narodov je Ude imenoval »*mistiki krvi*« in mednje lahko štejemo tudi vplivnega katoliškega misleca Josipa Jeraja, ki je bil v začetku druge svetovne vojne prepričan, da je treba obnoviti in utrditi jugoslovansko prepričanje oz. ljubezen tako do slovenske domovine kot do jugoslovanske »*očetnjave*«. Bistveni vzrok nastanka jugoslovanske države je videl v sorodnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, zamisel pa je utemeljeval na teologiji Sv. Avgušтина (O božji državi). Pojasnjeval je, da so trije v Kraljevini združeni narodi med seboj sorodni po jeziku in nacionalnih posebnostih ter tesno navezani drug na drugega, ker jih družijo isti srednjeevropski prostor. Nobeden med njimi ne more živeti sam zase: »*Slovenci, Hrvati in Srbi bi vsak zase, obkrožen od tako velikih in nam neprijaznih narodov Nemcev, Italijanov ter Madžarov, ne mogel uspešno braniti svoje lastne države, ker bi bil številčno prešibek.*«³

Krvno sorodstvo južnoslovanskih narodov kot temeljni integracijski element in kriterij njihove združitve v okviru uradne (unitarne) ideologije je šele z vlado Milana Stojadinovića zamenjal kriterij ekonomije, načelo integralnega jugoslovanstva pa je do srede tridesetih let izgubilo status označevalca nacionalne identitete.⁴ Četudi je

¹ Ernest Renan: *Kaj je narod?* V: *Napredna misel*, II. 1913–1914, str. 119.

² Lojze Ude: *Beseda o združujočih silah*. V: *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor 1972, str. 318.

³ Josip Jeraj: *Slovenci in Jugoslavija; ljudska državljanska vzgoja*. Maribor 1940, str. 21–22, 30 in 39.

⁴ Marko Bulatović: *Struggling With Yugoslavism. Dilemmas of Inter-war Serb Political Thought*.

res, da so srbske, hrvaške in slovenske politične stranke med obema svetovnima vojnama velikokrat bolj ali manj uspešno sodelovale kot koalicijske partnerice, pa je bil vsak poskus oblikovanja enotnih slovensko-hrvaško-srbskih političnih gibanj obsojen na propad. Zakaj? Poleg medkulturnega nerazumevanja (ki pa ni hkrati pomenilo tudi nenaklonjenosti) sta bila glavna razloga za neuspeh povezovanja različnost vere in nacionalizem kot osrednji politični označevalec posameznih v enotni državi združenih skupnosti.

Vodilna ideja tvorcev Vidovdanske ustave (1921) je bilo *narodno edinstvo*, iz katerega je nujno sledilo *državno edinstvo*; v skladu s to ideologijo je bilo treba zabrisati vse zgodovinske, dinastične in druge meje, ki so dotlej razdvajale domnevno enoten jugoslovanski narod.⁵ Ker se je neločljivo prepletalo s konkretnim problemom upravne ureditve skupne jugoslovanske države, je bilo nacionalno vprašanje bistven element političnega imaginarija v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje SHS). Manifestacija političnega spopada je bila vezana na soočanje dveh temeljnih izhodišč: na eni strani so bili kralj in srbske politične stranke, za katere je bilo nacionalno vprašanje z uzakonitvijo centralistične državnopravne ureditve rešeno, na drugi pa hrvaška in slovenska politična elita, ki sta vztrajali na politični zahtevi, da bo nacionalno vprašanje v državi rešeno, ko bo njena ureditev omogočala samostojen in svoboden razvoj posameznih narodov – v nasprotnem primeru se bo nacionalno vprašanje še zaostriilo.⁶

Slovenska ljudska stranka kot najpomembnejša slovenska politična stranka med svetovnima vojnama je leta 1919 intenzivno skušala razširiti svoje delovanje na vso državo, vendar v svojih prizadevanjih po oblikovanju Jugoslovanske ljudske stranke ni bila uspešna in je idejo kmalu brez pojasnil javnosti opustila.⁷ A iz tistega časa obstaja še precej slikovitejši in vztrajnejši primer (neuspelega) povezovanja srbskega, hrvaškega in slovenskega kmečkega gibanja, ki se je v svojem prizadevanju bistveno opiralo na idejo o krvnem bratstvu južnoslovanskih narodov, ob čemer je dobivalo iz domačega, tj. slovenskega političnega prostora skrajno negativne odzive – še zlasti, ko je bilo govora o povezovanju s Srbi.

Anton Novačan je bil politik Samostojne kmetijske stranke, ki je pričel razmišljati o lastni politični poti, ko je njegova stranka leta 1921 stopila v vlado in glasovala za Vidovdansko ustavo, s čimer se ni strinjal. Svojo politično nišo je videl v razširitvi Zemljoradniškega gibanja iz Srbije v hrvaški in slovenski politični prostor, zato se je dogovoril za politično sodelovanje z Mihajlom Avramovićem.⁸ Predzgodovina

V: *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest, New York 2004, str. 263.

⁵ Štefan Sagadin: Vprašanje naše upravne ureditve. V: *Ob 20-letnici Jugoslavije*. Zbornik. Ljubljana 1938, str. 181.

⁶ Ferdo Čulinović: Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama; historijat njegovog razvitka. Zagreb 1955 (dalje Čulinović, Nacionalno pitanje), str. 7.

⁷ Straža, 17. 1. 1919, str. 1, Zbor zaupnikov Jugoslovanske ljudske stranke v Celju.

⁸ Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK). Rokopisni oddelek. Novačan Anton. Dnevnik 34/75 II, 29. 11. 1921.

Novačanovih stikov s srbskimi Zemljoradniki je nastala ob volitvah v Ustavodajno skupščino novembra 1920, ko je tedaj še njegova Samostojna kmetijska stranka prejela 8 mandatov od skupno 38 slovenskih. Njeni poslanci so na čelu z Ivanom Puceljem stopili v Zemljoradniški klub, ki je štel 38 poslancev – 14 iz Srbije, 12 iz Bosne, 8 iz Slovenije, 3 iz Dalmacije in 1 iz Vojvodine. Vendar pa zavezništvo ni trajalo dolgo. Ko je premier Nikola Pašić potreboval okrepitev svoje vlade, je vanjo povabil tudi Zemljoradnike. Srbski Zemljoradniki niso želeli vstopiti v vlado pod nobenim pogojem, medtem ko se je Samostojna kmetijska stranka marca 1921 odločila zanj in se podala »na pot političnih uspehov in pridobivanja koncesij gospodarskega značaja«. Njeni poslanci so izstopili iz Zemljoradniškega kluba in osnovali lastnega, Ivan Pucelj pa je prevzel ministrstvo za poljedelstvo in vode.⁹

Od aprila 1921 je bil na Ministrstvu za kmetijstvo kot ministrov tajnik zaposlen tudi tedaj 34-letni Anton Novačan. Služba mu je bila očitno zoprna, hkrati pa je imel težave z zdravjem. Še zlasti kritičen je bil do svojega šefa, ki mu je v okviru službenih obveznosti sestavljal govore: »*Odvisen od poslancev Samostojne kmetijske stranke. To so sami kosmati ljudje, možje kosmate vesti. Pucelj, mesar, pravi mesar. Nima nič možatega. Napihnjjen, afektiran, neinteligenten. Bister mešetar in srečolovec. Nič več. /.../ Moj cilj je bil, da pridem v zunanjo službo. Zato da bi živel v kakšnem kulturnem mestu in kulturni sredini. Delam na tem. Se peham že celo leto, pa mi vedno spodleti. Zmanevrisal sem tako daleč, da sem prišel do Pašića. Sprejel me je. /.../ Bil je sladek in mi je obljubil, da me bo poslal ven čisto za gotovo.*«¹⁰

Pojava politika, ki je bil bolj literat in fantast kot spreten in pronicljiv taktik, nikakor ni puščala ravnodušnih tistih ljudi, s katerimi se je srečeval. Pisatelj Vladimir Bartol je Novačana opisal kot skoraj dva metra visokega moškega z mogočnimi rameni in oglatim obrazom, ki je učinkoval kot izklesan iz skale. Njegov ostri nos je bil ob korenu kakor prelomljen, obrvi pa potegnjene navzgor. Stiskajoče ustnice so poudarjale izstopajočo spodnjo čeljust.¹¹ Medtem je literarni kritik Josip Vidmar ugotavljal, da je bil Novačanov značaj anarhoiden, zato se je upiral vsemu, kar ga je ogrožalo ali utesnjevalo.¹² Prijatelj iz domačega kraja Ivan Prekoršek pa se je začetkov Novačanove samostojne politične poti spominjal kot hlepenja po političnih žarometih za vsako ceno: »*V njegovi krvi je bil neizmeren gon po moči in oblasti.*«¹³

Četudi markanten in karizmatičen je vzkipljivi Novačan ob prelomu s Samostojno kmetijsko stranko za seboj potegnil le ozek krog somišljenikov in začel v novembru 1921 v Celju izdajati list *Naša vas*.¹⁴ V štajerskem glasilu SLS *Slovenski gospodar* so svoje bralce svarili pred Novačanim črtopisom, češ da gre za glasilo srbske Zemljoradniške stranke, ki sili med slovenskega kmeta in ga spravlja ob enotnost.¹⁵ Ob

⁹ Albin Prepeluh: Kmetijski pokret med Slovenci po 1. sv. vojni. Ljubljana 1928, str. 16–18.

¹⁰ NUK. Rokopisni odderek. Novačan Anton. Dnevnik 34/75 II; Zapisnica 13/63.

¹¹ Anton Novačan: Izbrano delo. Maribor 1993 (dalje Novačan, Izbrano delo), str. 362.

¹² Josip Vidmar: Obrazi. Ljubljana 1979 (dalje Vidmar, Obrazi), str. 132.

¹³ Novačan, Izbrano delo, str. 352.

¹⁴ Naša vas, 10. 11. 1921, str. 1, Pozdrav in vabilo.

¹⁵ Slovenski gospodar, 17. 11. 1921, str. 3, Nov list.

koncu leta 1921 je Novačan v Celju gostil delegacijo srbske Zemljoradniške stranke, kjer so skupaj s hrvaškimi gosti sklenili, da bodo zemljoradniško gibanje povezali in ga s srbskega razširili na slovenski in hrvaški prostor. Ob tem niso pozabili poudariti »*tople ljubezni*« med tremi brati.¹⁶

Izkazalo se je, da je Novačan Puclju še bolj kot vstop v vlado zameril razkol s srbskimi Zemljoradniki, ki je po njegovem mnenju škodil dobremu imenu slovenskega kmeta med Srbi in Hrvati.¹⁷ Svoji nekdanji stranki je Novačan očital, da ga skuša v krogih srbskih zemljoradnikov očrniti.¹⁸ Ko je februarja 1922 v Beogradu potekala seja Glavnega izvršnega odbora Zveze Zemljoradnikov, na kateri je sodeloval tudi Anton Novačan, so med drugim razpravljali o pobudi Samostojne kmetijske stranke v zvezi s ponovno pridružitvijo Zemljoradnikom – pobuda je bila zavržena.¹⁹

S tem je začela okrog Novačana delovati izpostava srbskega Zemljoradniškega gibanja Mihajla Avramovića.²⁰ Novačan je politično potezo utemeljil z »*željo slovenskih kmetov, ki so ostali zvesti kmetškemu bratstvu s Srbi in Hrvati*«. ²¹ Da so se pripadniki srbske stranke med seboj naslavljali z brati, se je zdelo Novačanovim še posebej pomembno,²² še zlasti, ko so se morali začeti otepati »*nizkih protisrbskih instinktov*« slovenskih političnih strank, ki jih je bilo težko prepričati, da Zveza Zemljoradnikov ni izključno srbska stranka.²³ Ko so Novačanovi predlagali, da bi bilo primerneje slovensko besedo kmet nadomestiti z ustrezno sopomenko zemljoradnik, je med političnimi nasprotniki zavrelo.²⁴ Zlasti v SLS, kjer najbrž še niso pozabili zloglasnega rekla »Srbe na vrbe« iz časa prve svetovne vojne.²⁵ Novačanovi (ali bolje: on sam, saj je bil lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik časopisa *Naša vas*) so morali nenehno pojasnjevati, da jih ni sram druženja s srbskimi kmeti,²⁶ vendar ni kazalo, da bi lahko Novačan ali kdorkoli drug v kratkem vplival na slovensko miselnost, ki se je skoraj še dve desetletji po tem najprožnejše prilegala le narodno- in vero-obrambnim idejam SLS.

Ob zapisanem ne smemo misliti, da je bil Anton Novačan nekakšen prvi znanilec novodobne strpnosti in nacionalne neobremenjenosti na Slovenskem, kar morda najlepše dokazuje njegova argumentacija na svoje domnevno preveč vneto oboževanje srbskih sodržavljanov; očitki o tem so prihajali celo iz ust hrvaškega političnega vodje Stjepana Radića, ki si ga je Novačan zaradi njegovega političnega vpliva v kmečkem gibanju na Hrvaškem sicer silno želel v svojem kmečkem zavezništvu:

¹⁶ *Naša vas*, 5. 1. 1922, str. 2, Naš prvi zbor; *Naša vas*, 5. 1. 1922, str. 2, Pri »Angelu«.

¹⁷ *Naša vas*, 10. 11. 1921, str. 1, Greh Samostojnih.

¹⁸ *Naša vas*, 24. 11. 1921, str. 2–3, Vsem klevetnikom.

¹⁹ *Naša vas*, 2. 3. 1922, str. 2, Seja glavnega izvršnega odbora Zveze Zemljoradnikov.

²⁰ Igor Grdina: *Kratka zgodovina Slovenske Zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke A. Novačana*. V: *Zgodovinski časopis*, 1989, št. 1, str. 81.

²¹ *Naša vas*, 10. 11. 1921, str. 1, Pozdrav in vabilo.

²² *Naša vas*, 10. 11. 1921, str. 2, Novice.

²³ *Naša vas*, 15. 12. 1921, str. 2, Zveza Zemljoradnikov.

²⁴ *Naša vas*, 5. 1. 1922, str. 3, Zemljoradnik.

²⁵ *Slovenec*, 26. 7. 1914, str. 1, Velesrbsko hudodelstvo.

²⁶ *Naša vas*, 19. 1. 1922, str. 3, Srbska Zemljoradniška stranka.

»Nam Slovencem so Hrvati ravno tako dragi in mili kakor Srbi, Zagreb (brez Judov) ravno tako ljubimo kakor Beograd (brez Cincarjev).«²⁷

Sredi marca 1922 se je Novačanova stranka vendarle pričela osvobajati Avramovičevih Zemljoradnikov, vendar se pridevniku »zemljoradniška« še ni odpovedala. Razen tega je slovenska Zemljoradniška stranka na svojem ustanovnem občnem zboru, kjer je Novačan zaman pričakoval prihod Stjepana Radića, skoraj v celoti sprejela program srbske Zveze Zemljoradnikov in se zavezala za ohranitev stikov z njo z željo po pridružitvi hrvaškega kmečkega gibanja.²⁸ V sprejeti resoluciji so zbrani med drugim pozdravili Radićevo Hrvatsko republikansko seljačko stranko in izrazili željo, da bi stranka čim prej začela intenzivno delovati za zbližanje slovenskih, hrvaških in srbskih »zemljoradnikov« s podobno silo in uspehom, kot je znala pritegniti in poenotiti hrvaškega kmeta.²⁹

Pomembna razlika, ki je Novačanovo stranko ločila od srbske Zemljoradniške stranke in je nakazovala skorajšnji razhod, je bila njena republikanska usmerjenost in zahteva po konfederativnem ustroju države. A četudi je Novačan izrecno zagovarjal stališče, da so Slovenci narod in ne pleme (s čimer je zanikal ustavno določilo), »da je slovenstvo kulturna činjenica prvega reda in da se imamo zahvaliti slovenstvu, če hočemo biti danes suvereni del Jugoslavije«,³⁰ se očitkom o prosrbskem delovanju ni mogel izogniti.

Ker se je napajal v bazenu kmečkih volivcev, je bila ponovno SLS tista stranka, v kateri so pozorno spremljali njegovo početje: »Neki dr. Novačan ustanavlja po Sloveniji srbsko Zemljoradniško stranko. /.../ V Zemljoradniški stranki so na čelu najbolj zagrizeni Srbijanci.« Kot brezverci imajo malo ugleda in delujejo proti Slovencem in Hrvatom, je nadaljeval komentator mariborskega *Slovenskega gospodarja*. Kaj kmalu je sledilo tudi neizbežno problematiziranje samostojnosti slovenske Zemljoradniške stranke, ki se ni jasno oddaljila od srbskih zemljoradnikov.³¹ Nič ni pomagalo Novačanovo pojasnjevanje, da je srbska Zveza zemljoradnikov monarhistična stranka, medtem ko so se slovenski Zemljoradniki izrekli za republikance.³² Neodvisnost Novačanove stranke od srbske baze je bilo toliko teže dokazati, ko je Mihajlo Avramović na ministra za notranje zadeve naslovil odprto pismo, v katerem je nasprotoval policijskemu evidentiranju simpatizerjev slovenske Zemljoradniške stranke.³³

Slednjič je bila 23. aprila 1922 slovenska Zemljoradniška stranka preoblikovana v Slovensko republikansko stranko. Ob tej priložnosti je bila v *Naši vasi* objavljena pesnitev, ki je med drugim opevala bratsko ljubezen: »Poslušajte nas, vsi zaspanci, kaj

²⁷ Naša vas, 19. 1. 1922, str. 3, »Slobodni dom«.

²⁸ Jurij Perovšek: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana 1998, str. 141.

²⁹ Naša vas, 23. 3. 1922, str. 1–2, Ustanovni občni zbor Slovenske Zemljoradniške stranke.

³⁰ Prav tam; Naša vas, 30. 3. 1922, str. 1, Slovenstvo in republikanstvo.

³¹ Slovenski gospodar, 16. 3. 1922, str. 3, Srbski Zemljoradniki; Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, str. 2, Ali nas še ni izučilo.

³² Naša vas, 13. 4. 1922, str. 1, Naši javnosti.

³³ Naša vas, 26. 2. 1922, str. 2, Vprašanje narodnega poslanca M. Avramovića.

mislijo republikanci, da le v republiki je spas za kmeta in delavca, za vse nas. Podajmo bratske si roke, v republikanske vrste stopi vse, sovraštvo, jeza, naj neha, v republiki je mir doma.»³⁴ A vendar: ko je Anton Novačan predlagal, da tudi nova stranka v svojem imenu ohrani pridevnik »zemljoradniška«, večina zbranih na ustanovnem občnem zboru ni hotela o tem niti slišati: »*Nočemo Zemljoradniške stranke /.../ Zemljoradniki so Srbi in monarhisti, to besedo ven.*»³⁵

V sprejeti resoluciji so zbrani ponovno izrazili nezaupnico slovenskim političnim strankam in se zavzeli za čim tesnejše sodelovanje s Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Potem ko je bil deležen močnega odpora domače javnosti do povezovanja s Srbi, je Novačan svoj pogled intenzivneje usmeril na Hrvaško, natančneje na Stjepana Radića. Pri imenu »zemljoradnik« zato ni nameraval vztrajati, pomembneje mu je bilo uveljaviti svoje videnje poslanstva nove stranke: ohranitev katoliške vere brez klerikalizma in liberalizma, ohranitev slovenskega jezika, zahteva po lastni državnosti in oblikovanje slovenske republike v okviru Federativne republike Jugoslavije, ki bi vključevala tudi Bolgarijo, z vladavino kmetov po združenem programu.³⁶

V dobro političnega očiščenja katoliške cerkve (z drugimi besedami: vpliva SLS na institucijo) so Novačanovi že decembra 1921 predlagali ustanovitev t. i. katoliškega patriarhata za slovenske in hrvaške katolike na čelu s patriarhom, ki bi ga izvolila Narodna skupščina v Beogradu, potrdil kralj, posvetil pa papež v Rimu. Na tak način bi duhovniki postali državni uradniki.³⁷ Zmotno bi bilo misliti, da je bil Anton Novačan pripravljen odpovedati se slovenskemu jeziku samo zato, ker je gradil ideološko podstat svoje stranke na ideji o krvnem bratstvu. Čeprav pri prizadevanjih za ohranitev slovenskega jezika ni bil zmeraj dosleden, velja naslednji komentar sprejeti kot vzorčen: »*Srbščina bodi predmet srednjih šol, to pa šele takrat, ko bode tudi slovenščina vpeljana v srednjih šolah po neslovenskih krajih. Zakaj bi ravno brat Slovenec moral biti oni tepec, da bi se moral prilagoditi vsem običajem in razmeram v bratovi hiši, medtem ko vidimo v Sloveniji veliko srbske inteligence, kateri pa z malimi izjemami niti v glavo ne pade, naučiti se slovenskega jezika. S temi gospodi pa občujejo vsi naši inteligenti samo srbijanski. Več ponosa doma!*»³⁸

Anton Novačan je ob predstavitvi vizije svoje republikanske stranke podrobneje razčlenil in utemeljil tudi pojem federacije. Vsaka enota federacije naj bi imela lastno državno upravo, torej finance, notranje ministrstvo, sodstvo, davčno upravo in državni zbor. Skupna vsem bi bila vojska (a le generalni štab in obrambno ministrstvo, sicer pa bi npr. slovenski vojaki vojaški rok služili v Sloveniji v slovenskih polkih). Uveden bi bil sistem t. i. milice, kjer bi moral vsak sposoben moški braniti državo, in sicer ne kot vojak, temveč kot zaveden državljan. Skupni vsem enotam bi bili zunanja politika in finance v zvezi s skupnimi zadevami; skupna bi bila denarna valuta, vendar s slovenskim, hrvaškim, srbskim in bolgarskim besedilom na bankovcih. Pod

³⁴ Naša vas, 8. 6. 1922, str. 3, Pesem Trnoveljčana republikanca.

³⁵ Naša vas, 27. 4. 1922, str. 1, Prva republikanska manifestacija v Sloveniji.

³⁶ Naša vas, 4. 5. 1922, str. 1, Živela slovenska republika.

³⁷ Naša vas, 8. 12. 1921, str. 1, Odkrita beseda.

³⁸ Naša vas, 4. 5. 1922, str. 2, Pribičević in naše šole.

zvezno upravo bi padle še trgovske pogodbe s tujimi državami, carine s carinskimi klavzulami. Delili bi seveda tudi skupnega predsednika, ki bi bil voljen ciklično: Slovenec – Hrvat – Srb – Bolgar.³⁹ Ali povedano krajše: »*Slovenec na svojem, Hrvat na svojem, Srb na svojem, Bolgar na svojem, vsi skupaj pa eno, kadar skoči na nas Madžar, Turek, Nemec ali Italijan. To je federativna Jugoslavija!*«⁴⁰

V prvi jugoslovanski državi lahko ločimo dve osnovni stališči o vprašanju upravne ureditve države (in nanj vezanem nacionalnem vprašanju), in sicer: unitaristično in federalistično oz. avtonomistično. Njuni zagovorniki niso bili predstavniki monolitnih političnih blokov, obe temeljni stališči pa je ločila vizija o načinu državnega zedinjenja glede na vprašanje: kako urediti skupno jugoslovansko državo in hkrati rešiti nacionalno vprašanje. Unitaristi so zagovarjali nacionalni unitarizem oz. tezo o enonacionalnosti jugoslovanskega naroda, avtonomisti pa tezo o večnacionalnosti, iz katere so razvili tezo o večdržavnosti. Sklicujoč se na idejo o suverenosti naroda, so zahtevali rešitev jugoslovanskega nacionalnega vprašanja z upoštevanjem večnacionalnosti v jugoslovanski federativni večdržavnosti.⁴¹ Na kako močan konflikt interesov je v prvi jugoslovanski državi naletelo vprašanje o nacionalnosti, pove, denimo, podatek, da je bil prvi zakon o državljanstvu sprejet šele septembra 1928 (postavka o enojnem državljanstvu Kraljevine SHS je bila medtem prevzeta že iz Vidovdanske ustave).⁴²

Novačan in njegovi somišljeniki so prav tako pojasnili, kako si predstavljajo združeno državo. Njeno glavno torišče naj bi bil gospodarski parlament, v katerem bi bili enakopravno združeni predstavniki kmetov in delavcev.⁴³ Zadrugne kot primeri »*najpopolnejše svobodne združitve*« bi zamenjale vsako drugo »*prisilno združitev ljudi*«. Samo v zadružni državi pride do izraza delo, ki v kapitalističnih družbah nezadržno izgublja pomen, saj so le-te ustvarile armade nedelavcev in rentnikov, delu pa podelile status blaga, ki se prodaja. Vsak kmet naj bi bil lastnik zemlje, ki bi je moral imeti dovolj za obdelovanje. Zemlja naj bi se tistim, ki je niso obdelovali, odvzela, kar bi veljalo tudi za cerkvena posestva.⁴⁴ V novi zadružni državi bi morali enakopravno sodelovati vsi socialni razredi. Razlike med njimi bi zadružna država uspešno nevtralizirala, in sicer z izboljšanjem življenjskih pogojev za vse. Uresničitev zadružne države bi morala po zamislih Novačanovega kroga potekati po mirni poti, preobrazba družbe pa bi bila zelo preprosta: proizvajalce bi organizirali v proizvodjalnih zadrugah, potrošnike pa v potrošnih.⁴⁵

Ob tako radikalno zastavljenih Novačanovih zamislih, ki so rušile pravni red prve jugoslovanske države, so se zganili tudi v slovenskem liberalnem taboru: »*Ne, ne, republičanskega gibanja takihle političnih otročajeve ne moremo smatrati za resnega in absolutno nemogoče nam je, pisati o takih modrostih brez ironije. Republičanstva si v Ju-*

³⁹ Republikanec, 8. 2. 1923, str. 1, Še enkrat federacija in autonomija!

⁴⁰ Republikanec, 2. 12. 1922, str. 1, Kaj je federacija, kaj je autonomija?

⁴¹ Čulinović, Nacionalno pitanje, str. 15.

⁴² Otmar Pirkmajer: Zakon o državljanstvu – z razlago. Maribor 1929, str. 127.

⁴³ Naša vas, 16. 3. 1922, str. 1, Pred našim shodom.

⁴⁴ Republikanec, 14. 12. 1922, str. 1–2, O bodoči zadružni državi.

⁴⁵ Republikanec, 28. 12. 1922, str. 2–3, O bodoči zadružni državi.

goslaviji ne želi nihče in niti najbolj zabit žurnalist. Dr. Novačanovo pisarjenje je prazna slama, ki je noče hrustati niti najbolj izstradano osle.«⁴⁶

Še v maju sta Novačan in Stjepan Radić sestavila poseben sporazum, ki je med drugim zavezoval obe strani k tesnim stikom (npr. medsebojno obiskovanje sestankov strank) in navezavi na primerno srbsko stranko v doglednem času.⁴⁷ Ob tem je Radić še posebej izpostavil, da »Hrvati ne sovražimo Srbov sploh, da srbski kmetijski narod celo ljubimo, a še bolj obžalujemo, da ga danes vodijo samo pokvarjene gosposke stranke.«⁴⁸ Medtem so v SLS Novačanovo politično podobo še zmeraj skušali skrhati po preverjenem protisrbskem receptu, saj nekoga, ki je »ves ta čas žarel, gorel in delal za srbstvo«, sedaj pa se postavlja s slovenskim republikanstvom, pač ni mogoče imenovati drugače kot slepar.⁴⁹ Politično nestanovitnost so Novačanu poleti 1922 očitali tudi v slovenskem liberalnem taboru, češ »ni naš kmet tako neumen, kakor si mislijo razni republikanski kričarji, ki imajo vsak mesec drug program.«⁵⁰

Oblast seveda po tako pogostih izkazovanjih ljubezni z zanjno večno problematičnim Stjepanom Radićem tudi ni mogla več molčati: prepovedala je *Naša vas* in javne shode Slovenske republikanske stranke ter poostrila nadzor nad pristaši. Nasprotja med srbskimi centralističnimi strankami in predstavniki Hrvatske pučke seljačke stranke (leta 1920 je bila preimenovana v Hrvatsko republikansko seljačko stranko) Stjepana Radića, ki so zahtevali revizijo združitvenega akta, sklic hrvaške Ustavodajne skupščine in razglasitev hrvaške neodvisne republike v okviru federativne Jugoslavije, so v začetku leta 1919 dobivala razsežnosti težjega notranjepolitičnega vprašanja. Člani glavnega odbora Hrvatske pučke seljačke stranke so 8. marca 1919 francoskemu vojaškemu odposlanstvu v Zagrebu izročili sklep o anuliranju prvdecembrskega združitvenega akta, zato je minister za notranje zadeve Svetozar Pribićević 25. marca 1919 izdal ukaz o aretaciji Stjepana Radića. Zaradi zavračanja načina dela Ustavodajne skupščine, kasneje pa kot akt nepriznavanja Vidovdanske ustave, je vodstvo Hrvatske republikanske seljačke stranke vodilo t. i. abstinenčno politiko nesodelovanja v parlamentarni politiki.⁵¹

Novačanov časopis je bil prvič zaplenjen maja 1922, nato pa je 8. junija 1922 brez pojasnila prenehal izhajati.⁵² Na oktobrski seji stranke je tako nenavadno velikopotezni slovenski politik že močno hrepenel po lastnem glasilu, »ker je Slovenija že taka, da daje veliko na časopisje«. Dogovorili so se, da se bodo namesto na shodih srečevali na zaupnih sestankih.⁵³ Na novembrski seji je Novačan pomiril zbrane, da je kriza strankinega delovanja končana, postregel pa je tudi s precej šokantnim razlo-

⁴⁶ Slovenski narod, 13. 5. 1922, str. 1, Republikanci.

⁴⁷ Naša vas, 18. 5. 1922, str. 1, Radić Slovencem!

⁴⁸ Naša vas, 18. 5. 1922, str. 1, Bratje Slovenci, ljudje republikanci!

⁴⁹ Slovenski gospodar, 4. 5. 1922, str. 1, So že začeli.

⁵⁰ Slovenski narod, 18. 6. 1922, str. 2, Republikanska polomija.

⁵¹ Branislav Gligorićević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929). Beograd 1979, str. 43.

⁵² Naša vas, 18. 5. 1922, str. 3, »Naša vas« zaplenjena.

⁵³ NUK, Rokopisni oddelek. Anton Novačan. Zapuščina 13/63. Zapisnik II. in III. seje Glavnega odbora Slovenske republikanske stranke, 1. 10. 1922.

gom za ustavitev *Naše vasi*, ki je ostal brez vseh dodatnih pojasnil: junija 1922 naj bi bil na Novačana izveden poskus atentata, ki so ga preprečili srbski oficirji, kar je za seboj potegnilo sankcije oblasti.⁵⁴

»Jugoslavija ne sme biti torišče raznih političnih eksperimentov posameznih eksaltiranih oseb,«⁵⁵ je bilo mnenje liberalcev okrog *Slovenskega naroda*, ki je pospremilo oblastni pogrom nad Novačanovim delovanjem in je dokazovalo, kako zelo nepriimeren čas za republikanske ideje je bil čas konsolidacije držav po prvi svetovni vojni. A hkrati moramo spomniti, da republikanski program za jugoslovansko politično realnost vendarle ni bil tako fantastičen, da Stjepan Radić ne bi mogel za njim stati in z množično hrvaško podporo obstati do leta 1925.

Novačanu je decembra 1922 sicer uspelo ponovno prodreti v javnost, in sicer z veličastnim metom, kajti njegovo novo glasilo se je imenovalo kar – *Republikanec*,⁵⁶ vendar se politične razmere za Slovensko republikansko stranko niso izboljševale, kakor je zmotno zatrjeval Novačan na novembrski seji stranke, temveč samo še poslabševale. Ko je kralj Aleksander Karađorđević ob koncu leta 1922 razpustil Narodno skupščino in razpisal volitve za 18. marec 1923, se je pričel neusmiljeno bližati organski konec Novačanovega političnega udejstvovanja. Sam o morebitnem porazu pred volitvami ni razmišljal, pač pa o tem, da bodo rezultati prinesli dokončen sporazum med Hrvati in Srbi, kar naj bi posredno ugodno določilo tudi položaj Slovencev v državi. Ponosno je izrekel geslo Slovenske republikanske stranke za volitve – *Federativna Republika Jugoslavija po vzoru Švice in ZDA*.⁵⁷

V januarju 1923 je Novačan trdno računal na politično podporo Stjepana Radića, vendar je ta v zadnjem hipu odpovedal obisk na strankini prireditvi v Celju, kar je v Novačanu sprožilo silno jezo. »G. Radić je dao besedo, /.../ da pride u Celje sigurno na dan sv. Treh kraljev zvečer z brzim vlakom. Mi smo g. Radiću verjeli, na dvakratno svečano zagotovilo, mi smo mu verjeli, da bo držao besedo.« Namesto Radića sta prišla poslanca njegove stranke, ki sta povedala, da je šef zbolel.⁵⁸ V resnici se je Radić odločil slovenskega republikanca pustiti na cedilu, ko je spoznal, da Novačan nima zadostne podpore med volivci, da bi lahko preko njega prodril v slovenski politični prostor. V izrezku časopisnega članka, katerega avtor je Radić, in ki leži v Novačanovi zapuščini, piše, da je Novačan »politični goljuf in politični lopov najslabše vrste.« Nista znana mesto in čas objave, a najbrž je bilo besedilo objavljeno v Radićevem *Slobodnem domu*. Novačan je posamezne odstavke članka podčrtal in trdno pripisal svoje komentarje: »Takšen še ne, kakor Stipa!«; in na koncu z velikimi črkami še: »Stipa, za ta infamni proglas boš odgovarjal osebno meni – in videl boš, kaj se pravi žaliti Novačana.«⁵⁹

⁵⁴ NUK. Rokopisni oddelek. Anton Novačan. Zapuščina 13/63. Zapisnik IV. seje Glavnega odbora Slovenske republikanske stranke, 5. 11. 1922.

⁵⁵ Slovenski narod, 20. 6. 1922, str. 3, Naša vas ustavljena.

⁵⁶ Republikanec, 2. 12. 1922, str. 1, Pravo republikanstvo; Republikanec, 2. 12. 1922, str. 3, Po dolgem času.

⁵⁷ Republikanec, 28. 12. 1922, str. 1–2, Nove volitve.

⁵⁸ Republikanec, 11. 1. 1923, str. 1, Republikanski dan u Celju.

⁵⁹ NUK. Rokopisni oddelek. Anton Novačan. Zapuščina 13/63. Varia in Korespondenca.

V Celju so Novačanovi republikanci vseeno skušali doseči dogovor z delegatoma Hrvatske republikanske seljačke stranke glede kandidatov. Prvi predlog je, poudarjajoč slovensko-hrvaško slog, določal kot nosilca liste na Slovenskem Novačana oz. Radića, a slednje le pod pogojem, da imajo slovenski republikanci protikandidata na Hrvaškem. Drugi predlog je »odločno zahteval«, da ostaneta stranki vsaka na svojem (nacionalnem) terenu. Novačan se je prvemu predlogu uprl, saj »Radić ni opica, da bi ga kazali okrog, zbujali hrup in radovednost ž njim ter z njegovo veliko osebnostjo lovili volilce«. Radićev delegat je na te besede brez slovesa zapustil sestanek, kar je komentator *Naše vasi* pospremil z: »Živio Radić, toda Radić ni Bog!«⁶⁰ Čeprav so sami to zanikali,⁶¹ je bila ugotovitev liberalcev, da so si Novačanovi republikanci hudo segli v lase z Radićem, in da ni več upanja, da bi se pobotali, docela skladna z dejstvi.⁶²

Volilna kampanja tistih, ki so imeli denar, je naredila svoje in tik pred parlamentarnimi volitvami slovenskih republikancev nihče več ni jemal resno. Oblast jim je dovolila udeležbo na volitvah, ko je spoznala, da bodo njihove zadnje, slovenskim političnim strankam pa so Novačan in njegovi pomenili le še dobrodošlo kost, ki so jo lahko v predvolilni gonji po mili volji glodale. Zdi se, da je Novačana bolj bolel očitek, da je njegovemu političnemu udejstvovanju botrovala želja pisatelja po izboljšanju gmotnega položaja: »O, živine! Vajeni ste, da vam slovenski pisatelj dela raboto, potem pa crkne v cestnem jarku kot šnopsar ali pa konča u špitalu kot mestni revček!«⁶³

In res: na volitvah v Narodno skupščino je Slovenska republikanska stranka dosegla 0,82 % glasov, kar je pomenilo, da ni dobila poslanca. Medtem je SLS kot absolutna zmagovalka volitev v Sloveniji dosegla 60,5 % glasov in 21 poslancev v Narodno skupščino.⁶⁴ Novačanov politični glas je umolknil. Poznejši zapisi v dnevniku, ko je bil leta 1926 (s precej skrhamo samopodobo) v diplomatski službi, kažejo, da je njegova refleksija na tisti čas presenetljivo nepopustljiva do sebe in pretirano kritična do lastnega delovanja. Kot kaže, je bil socialni pritisk (političnega) okolja prehud celo za samozavestnega hrusta, zato v kasnejših letih ni znal in zmogel ceniti svojega političnega doprinosa k razvoju politične ideje na Slovenskem; zdelo se mu je, da je povsem zavozil svoj politični voz.

Ironija in lep paradoks je, da ga je okolje izločilo in se je moral počutiti zavrženega potem, ko je skušal na podlagi skoraj povsem sveže potrjene uradne ideje o krvnem bratstvu južnoslovanskih narodov zgolj dosledno uveljaviti slovensko-srbsko-hrvaško politično zavezništvo. Vsekakor pa se je Novačan zavedal, da bi se utegnil v svojem političnem eksperimentu bolje odrezati, če bi premogel več smisla za politično taktiko in prilagajanje: »Leta 1921–1923 delal politiko, namreč neumnosti. Na sebe sem premalo mislil, zato nisem imel uspeha. /.../ Zdaj sem doma v svojih »luknjah« – in

⁶⁰ Republikanec, 11. 1. 1923, str. 1, Republikanski dan u Celju.

⁶¹ Republikanec, 1. 2. 1923, str. 2; 8. 2. 1923, str. 2, Volitve.

⁶² Slovenski narod, 10. 1. 1923, str. 3, Politična zborovanja v Celju; Slovenski narod, 14. 1. 1923, str. 2, Zanimivosti z zbora SRS.

⁶³ Republikanec, 28. 12. 1922, str. 3, S kakšno pravico?

⁶⁴ Republikanec, 8. 3. 1923, str. 3, Domače vesti; Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. V: Slovenci v desetletju 1918–28. Ljubljana 1928, str. 372.

*čakam padlo brez cilja, kam naj se obrnem. Zopet v politiko? Če me bodo hoteli, če me ne bodo zgrizli, da! Jaz nisem sposoben za ničesar. To kar napišem, še ne opravičuje moje eksistence. Smešen postajam sam sebi. /.../ Menda nisem zdrav. Zato sem praznoveren in poln predsodkov.*⁶⁵

Po porazu na volitvah v Narodno skupščino leta 1923 si je Novačan blažil rane doma v Zadobrovi s pisanjem drame o Hermanu Celjskem, v stiski pa se je odločil za fantastični *salto mortale*. Izprosil si je avdienco pri kralju Aleksandru I. Karađorđeviću na Bledu. O dogodku je še isti dan pripovedoval Josipu Vidmarju, ki se je kasneje spominjal dramatičnosti trenutka: »Prišel je v svečani črnini, odložil in sedel. Gledal sem ga začudeno in molče. On pa mi je brez vsakega uvoda povedal, da je bil še pred poldrugo uro na Bledu, v avdienci pri kralju Aleksandru. In zaradi tega je prišel, ker čuti potrebo nekemu, za kogar ve, da te zaupljivosti ne bo izkoriščal in ne raznašal, povedati vso resnico o smislu in poteku te avdiencie, ki se mu zdi važna, če ne odločilna za njegovo bodoče življenje.« Novačan se je najavil pri kralju, da bi mu povedal, kako se je pripravljen odpovedati političnemu delovanju v zameno za mesto v diplomaciji. Aleksander je na to pristal.⁶⁶

Mateja Ratej

ANTON NOVAČAN AND HIS IDEA ON THE BLOOD BROTHERHOOD OF SOUTH
SLAVIC NATIONS

S U M M A R Y

The blood kinship of the South Slavic nations as the fundamental integration element and criterion of their association in the context of official (unitarian) ideology was only replaced by the criterion of economy with the government of Milan Stojadinović, and thus the principle of integral Yugoslavism lost the status of a national identity characteristic until the mid-1930s. In the interwar period the Serbian, Croatian and Slovenian political parties often collaborated fruitfully as coalition partners. However, every attempt at forming united Slovenian-Croatian-Serbian political movements was destined to fail. In 1919 the Slovenian People's Party as the most important interwar Slovenian political party strived intensely to spread their activities to the whole Yugoslav state. However, its efforts to establish a Yugoslav People's Party proved unsuccessful. Soon after the formation of the state we can follow a more vivid and persistent attempt at bringing together the Slovenian-Croatian-Serbian peasant movement by looking at the example of Anton Novačan, who based his political efforts notably on the idea of the blood brotherhood of the South Slavic nations. This resulted in very negative responses from the Slovenian political space, especially with regard to establishing connections with the Serbs. Novačan saw his political niche in the expansion of the Serbian agrarian movement to the Croatian and Slovenian political space. Only a narrow circle of adherents followed the prominent and charismatic but irritable Novačan after his break with the Independent Peasant Party, and in November 1921 Novačan started publishing the paper *Naša vas* (*Our Village*) in Celje. In the middle of March 1922 Novačan's party, under severe anti-Serbian pressures of the Slovenian political parties, started separating itself from Avramović's Agrarians. However, at its founding general meeting the Slovenian Agrarian Party adopted the programme of the Serbian Alliance of Agrarians almost in whole, trying to ally itself with the Croatian peasant movement. In April 1922 the Slovenian Agrarian Party was transformed into the

⁶⁵ NUK, Rokopisni oddelek. Anton Novačan, Dnevnik 34/75 II., 27. 4. 1926.

⁶⁶ Novačan, Izbrano delo, str. 353; Vidmar, Obrazi, str. 129–130.

Slovenian Republican Party, and instead of the Serbian side it started working intensely for the Croatian Peasant's Alliance. The authorities could no longer ignore such frequent adoration for what they saw as the eternally problematic Stjepan Radić, therefore in June 1922 the *Naša vas* paper as well as the public assemblies of the Slovenian Republican Party were forbidden, and the supervision over its adherents intensified. In December 1922 Novačan managed to appear in public once again with his gazette *Republikanec* (*The Republican*). However, when King Alexander disbanded the National Assembly at the end of 1922 and called the elections on 18 March 1923, the organic end of Novačan's political activities drew mercilessly nearer. In January 1923 Novačan was convinced that Stjepan Radić would provide political support, but he was proven wrong. At the National Assembly elections the Slovenian Republican Party got 0.82 % of votes, which meant that they were left without a Member of the Assembly. When Novačan tried to firmly assert the political alliance between Slovenians, Serbs and Croats on the basis of an almost completely newly confirmed official idea about the blood brotherhood between the Yugoslav nations, the political environment rejected him firmly.